Government of Nepal
Ministry of Education & Sports
Curriculum Development Centre
Library
Sanothimi, Bhaktapur

भाषिक आगमनका सन्दर्भमा पिजिन र क्रेओल भाषा

चन्द्रकान्त अधिकारी
गोरखा

भाषा पैत्रिक सम्पत्ति नभएर एक अर्जित सम्पत्तिको रूपमा यसको प्रयोग समाजमा हुन्छ। एक नेपाली बच्चालाई जन्मँदैमा अंग्रेजी समाजमा लगेर छोडिदियो भने उसले नेपालीमा होइन कि अंग्रेजीमा नै अनुकरण कलाद्वारा बोल्न सिक्दछ। त्यसैले भाषा एक सामाजिक सम्पत्तिको रूपमा समाजमा रहिरहन्छ। बेसी प्रयोग भएमा यसको रूप अझ विकसित भएर जीवन्त बन्न सक्तछ र प्रयोग गर्न छोडिएमा खिइएर यसको अस्तित्व मेटिन्छ पनि।

मानिस सामाजिक प्राणि भएकाले आफ्ना भाषा बोल्नेहरूका अतिरिक्त अन्य भाषाभाषीहरूसँग पनि उसको खानपिन, उठबस, व्यापार लेनदेन, विवाह, मित्रताजस्ता कुराहरूको गाँठो कसिँदै गएको हुन्छ भने एक देशको अर्को देशसँग पनि व्यापारिक, राजनैतिक आदि विभिन्न सम्बन्ध बढेको हुन्छ। यसले गर्दा एक भाषीको अर्को भाषीमा प्रभाव पर्नु नै एक भाषाको अर्को भाषामा प्रभाव पर्नु हो।

कुनै पनि भाषाभाषी एकै ठाउँमा मात्र बसेर आफ्नो जीवन चलाउन सक्तैन। त्यसैले आफ्ना समस्या समाधानका लागि अन्य भाषिक क्षेत्रमा पनि प्रवेश गर्नुपर्ने हुन्छ। एक भाषा बोल्नेले अर्को भाषा बोल्नेसँग पनि विचार विनिमय गर्नुपर्ने हुन्छ। यसरी भाषा वा भाषिक स्तरमा व्यवहारकै कारणले पनि एक अर्कामा भाषिक तत्वहरू आएर मिसिई प्रभाव पार्छन् भने त्यस प्रक्रियालाई भाषिक आगमन भनिन्छ। यो आगमन अरू भाषाबाट मात्र नभएर आफ्नै भाषा भित्रका भाषिकाहरूबाट पनि हुन्छ। यसरी भाषिक आगमनको आधारमा दाता र ग्राहकको रूपमा भाषिक तत्वहरू दिने र लिने काम हुन्छ। दाता भाषा प्रभावशाली

हुन्छ र अर्को ग्राहक भाषाले उसबाट आवश्यक शब्द, ध्वनि, लय, शैली आदि लिइरहेको हुन्छ । दाता भाषाबाट ग्राहक भाषाले आफ्नो स्तरीयता कायम गर्न र आवश्यकता पूर्ति गर्नका लागि नयाँ शब्दहरू, शैली आदि लिने गर्दछ ।

हिन्दीमा विभक्तिको चिन्ह शब्दसँग जोडेर लेख्ने चलन छैन । यो संस्कृतको वा प्राकृतको भन्दा बिलकुल भिन्न नियम हो, जस्तै:– 'गुरु के लडके में ज्ञान नहीं है ।' यसको प्रभाव परेर होला नेपालीमा पनि कहिलेकाहीँ विभक्तिको चिन्ह झुक्किएर अलग लेख्न पुगिन्छ, जस्तै:– 'शिक्षक को छोरामा ज्ञान छैन ।' हाम्रो नेपाली भाषामा अंग्रेजी भाषाको पनि प्रशस्त प्रभाव परेको पाइन्छ । अंग्रेजीसँगको सम्पर्क मन्दा अगाडिको नेपाली भाषालाई दृष्टिगत गर्दा नेपालीमा अंग्रेजीको जस्तो उक्ति परिवर्तन (Narrarion) व्यवस्था पाइँदैन, अंग्रेजी प्रभावको आगमनको कारणले अचेल यस्तो भाषाको पनि प्रयोग गर्न थालिएको छ, जस्तो: - शिक्षकले भन्नुभयो कि नेपालीमा कारक व्यवस्था कठिन नै छ । त्यसले भन्यो कि ऊ गइरहेको हुन्छ । यस्तै 'हामीहरू खाइरहेको हुने थियौं । म खाइरहेको थिएँ होला ।' आदि वाक्यहरूको प्रयोग अंग्रेजीकै प्रभावबाट भएको हो ।

नेपाली भाषाका भाषिकाहरूकै लिङ्ग विधानलाई हेर्दा पनि यसमा विविधता पाइन्छ । नेपालको पश्चिमी भाषिकामा निर्जीव पदार्थहरूमा पनि स्त्री लिङ्गी प्रयोग गरिएको भेटिन्छ, जस्तै:- मेरी लम्बी घडी । हमारी बात । मेरी जिद्दी आदि । नेपालीको केन्द्रीय भाषिका अरू भाषिकाहरूबाट प्रभावित भएको कुरा पहिलेका कृतिहरूलाई हेरेमा प्रमाणित हुन्छ, जस्तै:– मकन, उनीकन आदि । यही प्रभावबाट प्रभावित भएर होला नेपालीको केन्द्रीय भाषिकामा पनि 'लाई' को सट्टा 'कन' प्रयोग गर्न चलन भएको पाइन्छ । उदाहरणको रूपमा "हजुरले आमाको मकन अति ताप् हुन्छ मनमा", "वनै जाऊन भन्थिन् प्रभुकन रती तुल्य नगनी" (आदिकवि भानुभक्त आचार्य, रामायण, अयोध्याकाण्ड) । यस्तै कविशिरोमणि लेखनाथ पौडेलको 'पिंजराको सुगा' कविताको 'मकन दिलाई सङ्कट झेल' भन्ने हरफलाई लिन सकिन्छ । पश्चिममा अझै पनि बोलचालमा 'कन' प्रयोग गर्ने चलन छँदैछ, तर यो प्रवृत्ति बिस्तारै लोप हुँदै जाने कुराको सङ्केत पाइसकिएको छ । केन्द्रीय भाषिकाको सम्पर्कले गर्दा अचेल पढेलेखेका पश्चिमी भाषिका मातृभाषा भएका व्यक्तिहरू पनि केन्द्रीय भाषाकै नियमअनुसार बोल्ने, लेख्ने गरेको पाइन्छ ।

आफ्नो भाषामा नयाँ वस्तु, विचार र कार्यलाई जनाउन शब्दहरूको अभाव जब हुन्छ, तब हामी अन्य भाषाबाट शब्दहरू लिने गर्छौं, जस्तो:– नेपालीमा अंग्रेजीबाट स्कूल, लालटिन, अलबम, क्यामरा, क्रिम, रोड, एक्सरे, सिगरेट, अपरेसन, इन्जेक्शन, डिग्री,

ग्लुकोज,पास,चकलेट, रबर,डायरी, पाउडर, लाउडस्पीकर, ट्याक्टर, ट्युबेल, टर्बाइन, डिजेल, पाइप,पयुज,बल्ब, प्रोटिन, रेडियम, पासपोर्ट, क्लब, पोस्टर, सर्कस, सिनेमा, स्टेज, बम, फोटो, रेडियो, ड्राइभर, स्टेशन, कलेज, टीन, फीस, बोतल, होटल, रेल, बोर्डिङ्ग, पेन्सन, पेन्सिल, अपील, डाक्टर, हस्पिटल, इन्सपेक्टर आदि शब्दहरू आगमनको रूपमा आएका छन् । त्यस्तै हिन्दीबाट अठन्नी, खद्दर, कच्चा, कन्जुस, गद्दी, जोडा, लाल आदि; उर्दूबाट इनाम, तारीफ, दरखास्त, पेशा, माफ, हैंजा आदि; अरबीबाट अखबार, अमिर, अदालत, तकदिर, तकिया, आसामी, आदत, इज्जत, जुलुस, जहाज, इजाजत, इमान, तलब, बहस, बाँकी, फौज, किला, दिमाग, सवाल, कदम, साबित, दोकान, खतम, जासूस, खराब, हाजिर, कसुर, मालूम, खबर, लायक, कर्जा, इलम, मुलुक, सलाम, काजी, मर्जी, हुकूम, मुद्दा, फुर्सत, राजी, हुक्का, जमानी, हिसाब, किताब, हक, हिम्मत, माफ, कदम, फाइदा, फकीर, गरीब, मर्मत, साहेब, जबाफ, मुस्किल, साबूत, इनाम, तपसील, हाल, हजूर, आदि; फारसीबाट अन्दाज, अनार, चलाख, लगाम, कारबार, आतसबाजी, खूब, दरबार, उस्ताद, गज, बन्दोबस्त, जागिर, जिन्दगी, सरकार, पलङ, सलाम, शरम, जहान, सवारी, नीशान, बक्सिस होश, बजार, दुश्मन, शहर अलैंची, बदमास, कागज, जमीन, खर्च, गरम, कारबाई आदि; पोर्तुगाली-बाट अचार, कमिज, इस्त्री, पल्टन, गमला, गोदाम, लिलाम, तमाखु, बाल्टी, इस्पात, आल-मारी, पिस्तोल, पाउरोटी, आदि; इन्जिनियर, कलेज, कार्टुन, कुपन, बिगुल, ब्लाउज, आदि फ्रेन्चबाट; चमचा, कैंची, तक्मा, तोप, गलैंचा, लाश, बहादुर, सौगात, कोत, चक्कू आदि तुर्कीबाट; तीज, चोक आदि गुजराती भाषाबाट; तिहार आदि पंजाबी भाषाबाट; खिचडी आदि कुमाउनी भाषाबाट; छोरा, छोरी आदि भोजपुरी भाषाबाट; काका, भतिजा, भन्टा, साला आदि मैथिली भाषाबाट; आकाश, अवकाश, ईश्वर, आत्मा, पाठशाला, विद्या-लय, कवि, स्मरण, गीति, नीति, शान्ति, धनी, दुःखी आदि संस्कृतबाट; तुरूप आदि डच भाषाबाट; सोडा, स्टुडियो, भाइलिन आदि इटालियन भाषाबाट; थर्मस, थिसिस, प्रोग्राम, फिलासफी, थ्योरी आदि ग्रीकबाट; क्याम्पस, कोटा, क्यालेण्डर, बोनस, मिसन, कोरम, एजेन्डा आदि ल्याटिनबाट; किन्डरगार्टन, निकेल, सेमिनार, फरेनहाइट आदि जर्मनबाट; जार, स्फुतनिक, सोभियत आदि रूसीभाषाबाट; लिची, चाउचाउ, चाउमिन, तुफान आदि चिनियाँ भाषाबाट आगमनको रूपमा भित्रिएका भाषिक शब्दहरूलाई हेर्दा कुन निजी र कुन आगमन हो भनेर खुट्याउन पनि वैयाकरणहरूको सहयोग लिनुपर्ने हुन्छ । यस्तै खीर, भाइ, हुरी, छुरी, बहिरो, घर, कालो, गोरो, लट्ठी, दही, गहिरो, बहिरो, घडी, जो, सो, डोला आदि शब्दहरू प्राकृत भाषाबाट भित्रिएका छन ।

आफ्नै भाषा भित्रका अरू भाषिकाहरूबाट पनि कति शब्दहरू, शैली र ध्वनि भित्रिएका हुन्छन् स्तरीयता कायम गर्न र आवश्यकता पूरा गर्न । नेपाली भाषामा देश भित्रैका क्षेत्रीय भाषाहरूबाट आएका शब्दहरू जस्तो कि नेवारी भाषाबाट खापा, चाकु, झ्याल, ढोका, पसल, सिन्की, सिकर्मी, डकर्मी, नकर्मी, सिढी, चोटा, मटान आदि; यस्तै भोटे भाषाबाट खम्बा, घ्याङ, ध्याबा, च्याङरा, जिम्बु, दोचा, पाखी, बख्बु, राडी, लामा आदि; मगराँती भाषाबाट आले, गुरुङ, जाँड, मस्याङ्दी, मादी, तामाङ, मगर, रक्सी, रिडी आदि; गुरुङ भाषाबाट गादो, खुर्पा, घले, घुम, थुन्से, रोदी आदि; घिसिङ, डम्फु, च्याङबा आदि तामाङ भाषाबाट; खम्बू, मुन्धुम, लिम्बू, याक्थुम्बा आदि किराती भाषाबाट; चूपी, डोको आदि लाप्चे भाषाबाट आगमनको रूपमा भित्रिएका यस्ता थुप्रै उदाहरण पेश गर्न सकिन्छ । यी शब्दहरूको सट्टामा अर्का थरी शब्दहरू पाउन पनि सकिंदैन ।

भाषिक आगमन हुने विभिन्न कारणहरूमध्ये नयाँ वस्तुको व्यवहार समाजमा गर्नु पनि एक हो, जस्तो कि हाम्रो समाजमा यसरी आएका शब्दहरू हुन्— गोबरग्यास: फ्रिज, टेलिभिजन, ट्रान्जिस्टर, पेट्रोल, क्याल्सियम, पेनिसिलिन, सोडामिन्ट, ग्लुकोज, इन्जेक्शन, ट्याब्लेट, मोटर, वासर, क्रीम, टायर, फुटबल, क्रिकेट, टेनिस, भलिबल, नेट, कर्क, ब्याटमिटन, टेबिलटेनिस आदि । त्यसैले भाषामा भाषिक आगमन अनेक कारणहरूबाट हुन सक्छ— व्यापारिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनैतिक, शैक्षिक, साहित्यिक, सामाजिक मूल्य, मान्यता, धार्मिक, मान्छेको रहनसहन आदि । यस हिसाबले हाम्रो भाषामा नभएका तर बाहिरबाट आएका ध्वनि, ध्वनि समूह, वर्ण संयोग , अक्षर, शब्द, रूप, वाक्य विन्यास आदिलाई आगन्तुक तत्व भनिन्छ । हाम्रो नेपाली भाषामा अन्य भाषाबाट र खास आफ्नै देशका क्षेत्रीय भाषिकाहरूबाट थुप्रै शब्दहरू भित्रिएको पाउँछौं । त्यस्तै 'हामीलाई हाम्रा नानी प्यारा छन्' जस्ता हिन्दीबाट प्रभावित वाक्य विन्यास पनि थुप्रै भेटिन्छन् ।

हकेटले भाषिक आगमनको मुख्य दुई कारण देखाएका छन्- स्तरीयता कायम गर्नु र आवश्यकताको पूर्ति गर्नु । हुन पनि कहिलेकाहीं त कस्तो पर्दछ भने भाषामा नयाँ वस्तु, विचार तथा कार्यलाई बुझाउन सक्ने आवश्यक शब्द नै पाइँदैनन् र अन्य भाषाबाट शब्दहरू लिनुपर्ने हुन्छ । एउटा व्यापारीले समुद्रपारबाट थुप्रै भाषाका नयाँ शब्दहरू आफ्ना सामानका साथ भित्र्याएको हुन्छ त 'अर्को' टुरिष्ट महोदय अनगिन्ती भाषिक तत्वहरू छाडेर आफ्नो 'क्यामारा होलमा' आफूले पनि नयाँ शब्दहरू खिचेर फर्केको हुन्छ । सल्यानबाट काठमाडौं आएकी एउटी नव बधू आफ्नो स्तरीयता कायम गर्न जति सचेत बन्छे नयाँ समाजको भाषिक प्रयोगमा, एउटा कवि पोखरामा पुगेर शब्द बुन्दछ, नयाँ शब्दहरू चुम्दछ । यसरी सुनेका, देखेका,अनुभव गरेका,व्यवहार गरेका, नयाँ कारोबार गरेका कुराहरूबाट आवश्यकता पूर्ति गर्न

एउटा भाषामा अर्को भाषाका अनगिन्ती तत्वहरू अनायसै पसिदिन्छन् । यही प्रक्रियलाई नै भाषिक आगमन भनिन्छ ।

भाषिक तत्वहरूको आगमन र दुई भाषाको सम्पर्कबाट कहिलेकाहीँ त बेग्लै भाषाको सृष्टि पनि हुन पुग्दछ । यसरी दुई भाषिक सम्पर्कबाट बनेको भाषा वा जन्मेको नयाँ मिश्रित भाषालाई नै पिजिन भाषा भनिन्छ ।

संयोगवश दुई भिन्न भाषाभाषी समुदायहरूले पनि एकसाथ बसेर व्यवहार गर्नुपर्ने स्थिति आइपर्छ । यसरी दुई भाषिक समुदायकातर्फबाट मिश्रित भाषाको विकास भएर जान्छ । दुवै भाषिक समुदायले आफ्नो भाषाका शुद्धताप्रति आग्रह नगरी खालि विचार विनिमयका कारणबाट मात्रै यस्तो मिश्रित भाषाको प्रयोग गरिन्छ, जसमा एक भाषाले आधार भाषाको काम गर्छ भने दोस्रो भाषाले प्रभाव भाषाको । यसरी विकसित भएको भाषामा न त पहिलो भाषाको शुद्ध रूप हुन्छ, न त दोस्रो भाषाको नै । यस्तो भाषा केवल एउटा भाषाको दोस्रो भाषासँग प्रभावित रूप मात्र हो । यस्तो प्रभाव आंशिक पनि हुनसच्छ र पूर्ण रूपमा पनि हुन सक्छ । आंशिक प्रभावचाहिं ध्वनि, शब्द, रूप, वाक्य, अर्थमध्ये खास पहिला चार क्षेत्रमा हुनसक्छ भने पूर्ण प्रभाव पाँचौं क्षेत्रमा । यसरी प्रभावित रूपमा विकसित भएको भाषालाई पिजिन (Pidgin) भाषा भनिन्छ । पिजिन (Pidgin) शब्द मुख्यतया अंग्रेजी शब्द 'बिजनिस' (Business) शब्दको विकृत रूप हो । जब व्यापार गर्न अंग्रेजहरू चीन पुगे, तब व्यापारिक कारोबारको कारण अंग्रेजी र चिनियाँ भाषा एक अर्कोमा घुलमिल हुन पुग्यो । यसमा आधार भाषा अंग्रेजी र प्रभाव भाषा चिनियाँ भाषाको तर्फबाट एक विशेष प्रकारको अंग्रेजी भाषाको विकास भयो । यो भाषा केवल व्यापारिक कारोबारमा प्रयोग भएको सञ्चारको एउटा प्रणाली भएको हुँदा यसलाई 'बिजनिस–इङ्गलिस, (Business–English) भनियो यही 'बिजनिस' अंग्रेजी शब्दको चिनियाँ उच्चारणमा अपभ्रंश भएर 'बिजनिस-इङ्गलिस (Business-English) को सट्टामा 'पिजिन इङ्गलिस' (Pidgin English) उच्चारणगत रूपमा भन्न थालियो । पछि यस प्रकार विकसित भएको कुनै पनि भाषालाई 'पिजिन' (Pidgen) भाषा भन्ने परम्परा बस्यो । यसरी बनेको 'चिनियाँ–पिजिन–अंग्रेजी' भाषामा मुख्यतया अंग्रेजी भाषाकै शब्दहरू छन् तापनि यसको व्याकरणिक नियम र उच्चारण कलामा भने चिनियाँ भाषाको प्रभाव परेको पाइन्छ । यसको मूल कारण के हो भने अंग्रेजहरूले चिनियाँहरूसँग व्यापार गर्दा सुरूमा तिनीहरू एक अर्कोको भाषासँग परिचित नभएकाले आफ्नो भाषालाई बिगारेर व्यापारिक कारोबार चलाउन थाले । आफ्नो व्यापारिक कारोबारमा सुगमता ल्याउन अंग्रेजहरूले, चिनियाँहरूले बुझुन्

भन्नको लागि अंग्रेजी भाषालाई बिगारेर प्रयोग गर्न थाले भने त्यसमा उच्चारण, लय र व्याकरण आफ्नै ढङ्गले दिएर चिनियाँहरूले ग्रहण गरे । यसरी खास शब्दहरू अंग्रेजी भाषाबाट लिइयो र त्यसको व्याकरणिक नियमचाहिँ चिनियाँ भाषाबाट टिपियो। यसरी व्यापारिक कारणबाट यो 'चिनियाँ-पिजिना-अंग्रेजी' भाषाको सृष्टि भयो । यही हिसाबले बनेका भाषालाई नै पिजिन भाषा भनिन्छ । यस्तो भाषा खास मातृभाषाकै रूपमा भने प्रयोग भएको पाइँदैन र यसको आफ्नै वर्णमाला, व्याकरणिक नियम, शब्दभण्डार आदिको व्यवस्थित रूप पनि भेटिँदैन । त्यसैले यो पिजिन भाषा एक किसिमले कामचलाउ भाषा हो भन्न सकिन्छ । प्रायः यस्ता पिजिन भाषाहरू अंग्रेजी, पोर्तुगाली, स्पेनिश, फ्रान्सेली र डच भाषाहरूमा आधारित छन् । कोलनीको इतिहाससँगै पिजिन भाषाहरू जन्मिन थालेको भेटिन्छ । भाषिक अज्ञानताको कारण अफ्रिका, दक्षिण-अमेरिका, दक्षिण–पूर्वी एशियाका धेरै भागहरूमा यसको प्रयोग हुँदै आएको पाइन्छ । युरोपीय पिजिनबाहेक अर्को प्रसिद्ध पिजिन भाषा 'सिनुक जार्जन' (Chinook Jargon) हो, जसको प्रयोग अमेरिकाली र हिन्दूस्थानीयहरूले उत्तरी-पश्चिमी यु. एस. ए. मा व्यापारिक कारोबार गर्दा प्रयोग गर्थे । यस्तै पश्चिमी केन्द्र अफ्रिकामा बढी मात्रामा बोलिने ग्याबन्दी (Ngbandi) पिजिनको एक प्रकार 'साङ्गो,' (Sango) पिजिन भाषा पनि एक हो ।

पिजिन भाषा बन्नमा पहिलो भाषा दोस्रोभन्दा ज्यादै महत्वपूर्ण भाषा हुन्छ । कलकत्तामा हिन्दी आधार भाषामा बंगाला प्रभावित भाषाअन्तरगत कलकत्ते हिन्दीलाई 'पिजिन–हिन्दी' भनिन्छ । त्यस्त बम्बईमा 'बम्बई-हिन्दी' यस्तै पिजिन भाषा हो, जसमा पहिलो आधारभाषामा हिन्दी र दोस्रो प्रभावित भाषामा मराठी हुन्छ ।

पिजिन भाषामा प्रभाव बाहेक सरलीकरणको पनि प्रवृत्ति रहन्छ । उदाहरणका रूपमा बम्बईमा हिन्दीमा 'लुँगा' लाई 'लेऊंगा' तथा दूंगा' लाई 'देऊंगा' भनिन्छ। यहाँ मराठी प्रभाव परेको छैन तापनि सादृश्य (करूंगा, आऊंगा) को आधारमा सरलीकरण भएको हो ।

दुई भाषा भाषिकाका बीच आफ्नो आफ्नो भाषालाई संकुचित पारेर प्रयोग गर्दा जन्मिएको कामचलाउ भाषा नै पिजिन भाषा भएकाले यसको आफ्नै शब्द भण्डार हुँदैन, वर्णमाला हुँदैन र मातृभाषाको रूपमा पनि कसैले स्वीकारेको हुँदैन, तर कालन्तरमा पिजिन भाषालाई ग्रहण गर्ने समूह बढ्छ र यसले बिस्तारै आफ्नो स्तर कायम गर्दै जान्छ । अनि यसको निश्चित वर्णमाला बन्छ, व्याकरणिक नियमहरू बन्दछन्, शब्द-भण्डारको व्यवस्था हुन थाल्छ र यसले ठूलो क्षेत्रलाई प्रभाव पार्न थाल्छ । यसरी पिजिनको प्रभाव सामाजिक

क्षेत्रमा बढेपछि यसलाई मातृ भाषाको रूपमा ग्रहण गर्न थालिन्छ। यही पिजिन भाषाको स्तरीय रूपलाई नै क्रेओल (Creole) भाषा भनिन्छ। लेटिनबाट फ्रेन्च हुँदै अँग्रेजीमा आएको क्रेओल (Creole) शब्दको शाब्दिक अर्थ 'बन्न गएको' भन्ने हुन्छ। पिजिन भाषाले क्रोओल भाषाको रूपमा आफ्नो स्तर कायम गरेपछि यो अरू प्राकृतसरह बन्छ। जस्तो कि मलेशियाको फ्रान्सेली र अफ्रिकाली भाषाको प्रभाव परेको पिजिन रूपमा रहेको मलेशियाली भाषा क्रेओलमा परिवर्तन भएको छ। त्यस्तै दक्षिणी अमेरिका र क्यारेबिया क्षेत्रका निग्रोहरूले बोल्ने क्रेओल भाषा पनि अफ्रिकालीसँग अंग्रेजी, फ्रान्सेली भाषाको संयोगले बनेको पिजिनको विकसित रूप हो। पिजिन र क्रेओल भाषामा पाइने फरकलाई भाषा वैज्ञानिकहरूले दिए-अनुसार बुँदागत रूपमा यसरी हेर्न सकिन्छ- (१) पिजिन भाषाको प्रयोग कर्ताको मूल भाषा कुनै अरू नै हुन्छ, तर क्रेओल भाषा बोल्नेवालाको मूल तथा मातृभाषा उही नै हुन्छ। (२) त्यसैले क्रेओल भाषाको त निश्चित भाषिक समुदाय हुन्छ, तर पिजिनको हुँदैन। (३) क्रेओलको मातृभाषाको रूपमा अपनाइएको आफ्नो सुनियोजित भाषा क्षेत्र हुन्छ, तर पिजिनको कुनै यस्तो क्षेत्र सम्भव हुँदैन। (४) पिजिन भाषाको कुनै सामाजिक प्रतिष्ठा हुन सक्तैन, तर क्रेओलको हुन्छ। (५) पिजिनको लागि व्यवस्थित शिक्षा दिन आवश्यक पर्दैन, तर क्रेओलको लागि पर्छ। (६) साँचो अर्थमा भाषाको रूप भए पनि पिजिन कुनै निश्चित भाषा होइन, तर क्रेओल सुनियोजित भाषा हो। (७) पिजिन भाषालाई मानकीकरणको प्रश्न उठाउन सकिँदैन, तर क्रेओलको सकिन्छ। 'मानकीकरण' को शाब्दिक अर्थ हुन्छ– विशिष्ट वस्तुको आकार, प्रकार, महत्व आदि जाँच्ने कुनै आधिकारिक मानदण्ड। लिपि वर्ण-विन्यास, उच्चारण, व्याकरण व्यवस्था, शब्द भण्डार, शैली, प्रेस आदिको व्यवस्थाबाट नै भाषाको मानकीकरण हुन्छ।

माथिको बयानबाट के थाहा भो भने दुई वा धेर जनाको बीचमा सामान्यतया भाषिक सम्प्रेषणको लागि प्रयोग गरिने नयाँ कृत्रिम भाषा नै पिजिन भाषा हो। पिजिन भाषाको खास गरी व्यापारिक सम्बन्ध बढाउनका लागि गरिन्छ। चिनियाँहरूको उच्चारणमा 'बिजिनिस' शब्दबाट पिजिन भयो। त्यसपछि यो शब्दनै ब्रिटिशहरूमा एउटा टुक्काकै रूपमा प्रयोग गरिन थालियो। That's your Pigeon (meaning- 'That's your business or that's your affair)*(3) यही पिजिन भाषा विकसित भई मातृभाषामा बदलिएपछि 'क्रेओल' भाषा भयो। हरेक दिन आफ्नो उद्देश्य पूरा गर्नको लागि साठी लाख संसारका मानिसहरूले 'पिजिन भाषा' अथवा 'क्रेओल' भाषाको प्रयोग गरेको पाइन्छ। सामान्यत: सबै प्रकारका संचारमा पिजिनको प्रयोग गरेको पाइन्छ। पिजिन भाषाको रूपमा 'चिनियाँ पिजिन अंग्रेजी,' 'मलेशियाली पिजिन अंग्रेजी', 'बम्बईया हिन्दी' तथा कलकत्तिया हिन्दी,। आदिका नाम लिन सकिन्छ त क्रेओलका

रूपमा क्यालिफोर्निया को 'गुलाह(Gulah)अंग्रेजी' तथा मारीशसको 'हैशियन'(Hation) फ्रान्सिसी' लाई लिन सकिन्छ । खास गरी पिजिन भाषाका विशेषताहरू यी हुन्—

(क) ढिलो तर चर्को स्वरले बोल्नु र यसको प्रयोग गर्दा बारम्बार दोहोऱ्याउनु ।

(ख) इशारा वा हाउभाउको प्रयोग अत्यधिक मात्रामा गर्नु ।

(ग) उच्चारण कलामा सरलीकरण गरिनु. जस्तो:– मलेशियाली पिजिन भाषामा 'Clear' को उच्चारण /ka-li-a/ र 'Stone' को /sa-ton/ हुन्छ भने जमैकाली क्रेओलमा 'rat' र 'rot' दुबैको उच्चारण 'raat' हुन्छ । त्यस्तै अंग्रेजी व्यञ्जन /'th'/ र /th/ को उच्चारण /t/ र /d/ हुन्छ ।

(घ) शब्द-भण्डारमा सरलीकरण– खास गरी एकै प्रकारका सम्बन्धित विभिन्न शब्दहरूको सट्टामा एउटै शब्दको प्रयोग गरिन्छ । नाम, सर्वनाम, क्रिया र अकरण भनाइ-हरूको आधार रूप वा रचनाका लागि यो अधिक रूपमा समावेश गरिन्छ, जस्तै:—

— man, man's, men or men's को लागि 'man' नै प्रयोग गरिन्छ ।

— go, goes, going, gone, went को लागि go प्रयोग हुन्छ । 'went' जस्ता कालको लागि प्राय: क्रिया विशेषणद्वारा निर्देशन गरिन्छ, जस्तो:– 'went' भन्दा 'bye and bye' भनेर संकेत गरिन्छ पनि ।

— 'I' अथवा 'me' को लागि 'me' नै प्रयोग गरिन्छ ।

— no, nor, not, none अथवा neither को लागि 'No' को प्रयोग गरिन्छ।

यस्तै अंग्रेजी आधार भएका एटलान्टिक पिजिनहरू र क्रेओलहरूमा 'very big' को लागि 'bikbik' प्रयोग गरिन्छ । यहाँ 'bikbik' को मतलब 'very big' भन्ने हुन्छ । त्यस्तै 'tingk-tingk' को अर्थ 'a thought or opinion 'भन्ने बुझिन्छ ।

(ङ) वाक्य रचनामा सरलीकरण—खास गरी कठिन शब्दहरूलाई सिलसिलाबद्ध बना-एर छोटा-छोटा वाक्यहरूको प्रयोग गरिन्छ । सामान्यतया यसरी वाक्यहरूलाई सजिलो तवरले प्रयोग गर्दा कर्ता, क्रिया, कर्म (Subject-verb-object) राखिन्छ त शब्द व्यवस्थाको परिवर्तनभन्दा बरु उच्च स्वरशैलीद्वारा एउटा प्रश्न संकेत गर्ने गरिन्छ । यस्ता पिजिन भाषाहरूलाई दुई श्रेणीमा राखेर अध्ययन गर्न सजिलो पर्छ—

(अ) सीमित बोलीचालीमा आधारित पिजिन— यस प्रकारको पिजिन अल्पतम रूपमा, अझ भनौं सकेसम्म थोरै सम्वाद वा संचारको व्यवहारमा आवश्यक पर्छ, जस्तै:–

Come see, Fine dress. Dress fine. Cheap. No dear. You want ? Me get. Okay Price. Okay Price ? यी पिजिनहरू अस्थायी र छोटो अवधिसम्म मात्र प्रवृत्त हुन्छन् । सीमित कार्यहरूको कारण पिजिन भाषा सधैं रहन सक्तैन, कहिलेकाहीं केही वर्षसम्म रहन सक्छ भने कहिले यो एक शताब्दीभन्दा बढ्ता मुस्किलले रहेको पाइन्छ । सञ्चारका कार्यहरू घट्नाले वा सिद्धिनाले, समुदायहरू छुट्टिएर जानाले वा अर्को भाषा सिक्नाले, विकसित भएर क्रेओल भाषा बन्नाले पिजिन भाषा स्वत: बिलाएर जान्छ, जस्तो कि फ्रेन्च पिजिन भाषा भियतनामी सबैले नै प्रयोग गर्दथे, तर फ्रेन्चहरूले छाड्नासाथै यो भाषा पनि अलप भएर गयो । यस्तै अंग्रेजी पिजिन अमेरिकी भियतनामीहरूको बीच भएको युद्ध ताका प्रयोग गरिन्थ्यो, तर युद्ध समाप्त हुनासाथै यो पनि तुरुन्तै समाप्त भयो । "one recent example was the 'bamboo' English used by Americans and Koreans during the korean war."(Page 433)*(3) यसको अपवादमा 'मेडिटरियन लिंग्यु फ्रन्का' अथवा 'सविर' भने मध्य युग सुरू हुने समयबाट बीसौं शताब्दी-सम्म रह्यो, जुन व्यवस्थित पिजिन हो ।

(आ) सावधानीपूर्वक व्यवस्थित रूपले बोलिने पिजिन– व्यवस्थित पिजिनको महत्त्व 'लिङ्ग्वा फ्याङ्का' भाषामा देखिएकाले बहुभाषीय समुदायहरूमा यसको विकास हुन्छ र प्रसारित भएर बढ्दछ भन्न सकिन्छ । 'लिङ्ग्वा फ्र्याङ्का' भनेर ग्रीक, फ्रेन्च, स्पेन र इटली-का भाषाहरूको मिलावटबाट बनेको अर्को नयाँ भाषालाई भनिन्छ । यी भाषाहरूले लोकोक्ति भनाइबाट जनसाधारणका सबै प्रकारका भाषिक आकांक्षाहरू पूरा गर्नमा समर्थ छन् । यी कुरा तलको उदाहरणबाट स्पष्ट हुन्छ —

Troki wan fait bot i sa bi Sei i han Shot (Tortoise wants to fight, but he knows his arms are Short.), Page 433*(3) 'प्याप्यूआ न्यू ग्यूनिया' को प्रशासनिक क्षेत्रमा पनि व्यवस्थित पिजिन भाषाको प्रयोग गरिएको पाइन्छ। कहाँसम्म भने त्यहाँको संसद र धेरै स्कूलहरूमा समेत पिजिन भाषाको प्रयोग गरिएको छ । सीमित पिजिन भाषाहरू बढी मात्रामा बन्दरगाहा वरिपरि र यसका आसपासका नगरहरूमा सुन्न सकिन्छ । यस्ता ठाउँहरूमा पर्यटकहरूले यसको अत्यधिक मात्रामा प्रयोग गर्दछन् । सजिलो तरिकाले सञ्चारको आदान प्रदान गर्नका लागि स्थानीय मानिसहरूले यस्तो भाषा-का शब्दहरू र आगन्तुकका संरचनाहरूलाई बुझ्ने र लिने कोशिश गर्दछन् । व्यवस्थित पिजिन भाषाको प्रयोग अफ्रिका र दक्षिण प्यासिफिक क्षेत्रका बहुभाषिक क्षेत्रहरूमा प्रशस्त भेटिन्छन्। तिनीहरूले सुरूमा सीमित पिजिन भाषाको प्रयोग गरे पनि उनीहरूका संकुचित भावनाहरू,

संकीर्ण विचारहरू, सीमित कार्यहरू तीव्रतर रूपमा बढेर एउटा ठाउँ जमाइहाल्दछन् । फलतः व्यवस्थित पिजिन भाषाले ठाउँ ओगट्न पुग्छ ।

क्रेओल भाषाको व्यवहार कुशलता अझ बढी मात्रामा प्रवृत्त भएको छैन तापनि यसले मानवीय अनुभव र संवेगको विस्तार गर्न, विश्लेषण गर्न समर्थ भएको छ । यसकारण सामान्यतया शब्द भण्डारको व्यापकतामा र व्यवस्थित व्याकरणमा पनि यसको बढी विकास भएको छ । सामान्यतः क्रेओल र व्यवस्थित पिजिनमा, तिनीहरूको भाषासम्बन्धी विशेषतामा त्यति साह्रो फरक नपाइए तापनि तिनीहरूको समाजशास्त्रीय कार्यहरूको आधारमा क्रेओल मातृभाषा हुनसक्छ; त्यसैले यसको प्रयोग गर्नेको यो पहिलो भाषा हुन्छ भने व्यवस्थित पिजिन दोस्रो भाषाको रूपमा बोलिन्छ । यसर्थ क्रेओल स्वदेशी भाषाको रूपमा परम्परागत अवस्थामै प्राप्त गरिन्छ, तर व्यवस्थित पिजिन भने दोस्रो भाषाका रूपमा मात्रै बोलिने गरिन्छ ।

जहाँ–जहाँ व्यापार अथवा विजयले ठाउँ लिएको हुन्छ, त्यहाँ–त्यहाँ पिजिन र क्रेओल भाषाको वास्तविक इतिहास फेला पर्दछ । पुराना प्रमाणित कुराहरूको आधारमा के भन्न सकिन्छ भने पिजिन एउटा मध्य युगीय भाषा हो, जसलाई वास्तवमा मिश्रित भाषा 'लिङ्गवा फ्राङ्का' भनिन्थ्यो । यसको खास आधार फ्रेन्च र इटाली भाषा थियो र व्यापारी तथा इशाई धर्म प्रचारक जस्ताहरूबाट मध्यपूर्वमा यसको प्रयोग सुरूमा भयो। पन्द्रौं शताब्दीमा जब यूरोपीयहरूले नक्षत्र जगतको साहसपूर्ण कार्य गरी अनुसन्धान र अन्वेषण कार्य गरेर नवग्रहहरूको खोज गर्न सुरू गरे, तब यो पिजिन भाषाको पनि तीव्रतर रूपमा बृद्धि हुन थाल्यो । आविष्कारको खोजको सिलसिलामा सामुद्रिक यात्रापछि पिजिन भाषाको विकास पनि व्यापारिक मार्गको साथसाथै सुरू भयो र उपनिवेशिक प्रवासीहरूको मातृभाषाका रूपमा यो क्रेओल भाषाको विकास भयो । देशीय श्रमिकहरू अथवा यूरोपीय मानिसहरू तथा पैठारी गरिएका कमारा कमारीहरूको मातृभाषाका रूपमा पिजिन भाषा क्रेओल भाषाका रूपमा परिणत भएर यसको अस्तित्व कायम भयो । यसको आधार भाषा पोर्चुगाली, स्पेनिश, डच, फ्रेन्च अथवा अंग्रेजी हुन सक्छ । एउटा अर्को मतअनुसार 'लिङ्गवा फ्राङ्का' बाट उत्पत्ति भएर बदलिएको वास्तविक सुरूको एउटा आधार भाषा 'पोर्चिज पिजिन' हो, जुन अफ्रिका, इण्डिया र सुदूर पूर्वमा पाइला राख्ने अड्डानको रूपमा सबभन्दा ठूलो उपलब्धि थियो । त्यसपछि डच, फ्रेन्च, स्पेनिश अथवा वृटिश व्यापारीहरू तथा नाविकहरूद्वारा यसलाई परिवर्तन गरेर वा बिगारेर आंशिक रूपमा ग्रहण गरिएको थियो ।

अंग्रेजी–पिजिन र क्रेओल विस्तृत रूपमा बोल्ने मुख्य गरेर दुई परिवार पाइन्छन्–

एउटा एट्लाण्टिक महासागरको किनारी क्षेत्र र दोस्रो प्यासिफिक महासागरको । पश्चिमी अफ्रिकी सामुद्री भागसँगैकोएट्लाण्टिक परिवारलाई एउटा पिजिन भाषा परिवारमा समावेश गरिएको छ, यसकै निकटतम रूपमा रहेको सिरालियोन र लाइबेरियामा, त्यस्तै गायना र सुरीनाममा, ब्रिटेनसँग ऐतिहासिक सम्बन्ध जोडिएको क्यारिब्बियनका सबै टापुहरूमा, निकारागुवा र बलिजमा, फ्लोरिडा तथा जर्जियाको किनारी भागका साथसाथै सामुद्री टापुहरू र दक्षिणी क्यारोलाइनामा क्रेओल भाषा प्रयोगमा आउँछ । काला अमेरिकी-अग्रेजी पनि एटलाण्टिक पिजिन र क्रेओलसँग धेरै समानताहरूमा साझेदार छन् ।

प्यासिफिक परिवारमा सम्बन्धित पिजिन र क्रेओलको एउटा अर्को धार समावेश भई एबोरिजनहरू (आदीवासीहरू) को बीच अस्ट्रेलियामा, पाप्यू न्यू गायनामा, सोलोमन टापुहरू र भानुयतुमा तथा सोमोया र फिजीका केही क्षेत्रमा यसको प्रभाव बढेको पाइन्छ । यी सबै प्रकारका पिजिन भाषाहरू चिनियाँ सामुद्रिक किनारी भागमा चिनियाँ-अंग्रेजी-पिजिन समावेश भएको हुन्छ । एकचोटि चिनियाँ र यूरोपियन व्यापारीहरू र महाजनहरूले व्यापक रूपमा यसको प्रयोग गर्थे र शायद यही नै यस भाषाको उत्पत्तिको मूल स्रोत हुन सक्छ। जेहोस् यी दुबै परिवारका पिजिन र क्रेओल भाषाको उत्पत्तिचाहिँ अंग्रेजी भाषा नै हो । एटलाण्टिक परिवारको पिजिन खास गरेर दास–दासी बेचबिखनको इतिहाससँग सम्बन्धित भएकाले दासदासीको मातृभाषा विभिन्न अफ्रिकाली भाषाहरूबाट प्रभावित छ भने दोस्रो प्यासिफिक पिजिनचाहिँ खास गरी अनुवादलाई सरलीकरण गर्दाको विकृतिबाट प्यासिफिक वातावरण र प्रभावबाट प्रतिबिम्बित भई जन्मेको पाइन्छ ।

सुरूमा पिजिन र क्रेओल भाषालाई अक्सर गरेर 'कुजातहरूको भाषा' भनेर तुच्छ ठानी घृणा गरिन्थ्यो । यी भाषा बोल्नेहरू पनि, साँच्चि नै भन्ने हो भने ठूलो संख्यामा पहिले-का दासदासीहरू र कबुलियतमा गिरेका श्रमिकहरू हुन्थे, तिनीहरूको स्पष्ट उच्चारणको अल्पताबाट हीनताबोधको कारणले भाषिक स्पष्ट उच्चारणमा न्यूनता आएकाले भाषा खन्जो हुन पुग्थ्यो । भाषा विज्ञानले अझै के देखाउँदै छ भने नम्रता, सरलता तथा सहज भाव सञ्चारको भाषिक सम्बन्धमा पिजिन भाषा अनिवार्य हुन्छ । सामान्य भाषाको स्वभाव र भाषिक सिकाइ कौशलबारे हामीहरूलाई सिकाउनको लागि यी कामचलाउ भाषाहरूका सरल संरचनागत विशेषता भएको पाइन्छ । यो टिप्पणी गर्न पाउने खुशीको कुरा के हो भने पिजिन र क्रेओल भाषा बोल्ने धेरै नवजात पिढीका मानिसहरू आफ्ना साहित्यिक उद्देश्यका लागि आफ्ना भाषाहरूको परिवर्तनशीलतासाथ फाइदा उठाइरहेका छन् । दुबै प्यासिफिक र एटलान्टिक क्षेत्रहरूमा नाटकहरू, कविताहरू, कथाहरू र राजनीति व्यङ्ग गर्नमा भरखर

भरखर देखापरेका छन् र धेरै लेखकहरूसँग यी विभिन्नताहरू (ज्यादै सजिलो, थोरै आरम्भिक कोशिशले जान्न सकिने, अंग्रेजी बोल्नेहरूका लागि पनि बुझ्न सजिलो) स्थानीय संस्कृतिको भावना प्रकाश पार्नका लागि स्तरीय अंग्रेजी भाषाभन्दा बढ्ता उपयोगी पाइएका छन् ।

उध्दरण तथा सन्दर्भ–ग्रन्थ सूची

(१) आचार्य, व्रतराज — 'हाम्रो भाषा', काठमाडौं, २०४० ।

(२) 'कमल', भूपति ढकाल— 'नेपाली व्याकरणको संक्षिप्त दिग्दर्शन', २०४४ रत्न पुस्तक भण्डार, काठमाण्डौं ।

(3) 'The Right word at the Right'Time— A guide to the English Language and How to use it. Published by The Reader's Digest Association Limited, London, New york montreal Sydney Capo Town. 1985–1987.

(4) Divid Crystal— Page 334–337, 'The Cambridge Encyclopedia of Language', Published by– The Press Syndicate of the university of Cambridge 32 East 57th Street, New York, NY 10022, USA

(५) तिवारी, डा० भोलानाथ– 'भाषा विज्ञान', १९८६ किताब महल, १५, थार्नहिल रोड, इलाहाबाद ।

(६) त्रिपाठी, वासुदेव— 'लेखनाथ पौड्यालको कवित्वको विश्लेषण तथा मूल्याङ्कन पाठ्क्रम विकास केन्द्र, त्रि० वि० वि०, कीर्तिपुर ।

(७) नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान— 'नेपाली वृहद शब्दकोश', २०४० ।

(८) पराजुली, कृष्ण प्रसाद— 'राम्रो रचना: मीठो नेपाली,' २०४६ ।

(९) पोखरेल, बालकृष्ण— 'राष्ट्रभाषा', २०३१ साझा प्रकाशन ।

(१०) बन्धु, चुडामणि— 'भाषा विज्ञान', २०३० ।

(११) भट्टराई, हर्षनाथ शर्मा— 'नेपाली भाषा र साहित्य', २०२० शर्मा पुस्तक भण्डार काठमाडौं ।

(१२) शर्मा, मोहनराज— 'शब्द रचना र वर्ण–विन्यास: भाषा वैज्ञानिक पद्धति २०३६ पाठ्यक्रम बिकास केन्द्र त्रि० वि० वि०, कीर्तिपुर ।